Wirdum, Wirdum, Wirdum en Werdum

Jan Abrahamse

● Als een soort 'gidsfossielen' voor de Friese kultuur kunnen de nederzettingsnamen in het kustgebied dienen, die een grote gelijkvormigheid vertonen. Het meest tot de verbeelding sprekend is misschien wel de plaatsnaam Wirdum. Deze opmerking uit het artikel van Hidde Feenstra elders in deze Noorderbreedte was aanleiding voor de redaktie om in de drie Wirdums en in Werdum een kijkje te nemen om overeenkomsten en verschillen in deze vier plaatsen te ontdekken. We lieten ons tijdens de tocht voorlichten door Otto Knottnerus, historisch socioloog die binnenkort promoveert op een proefschrift over sociale geschiedenis en kultuur van de poldergebieden langs de Nederlandse en Duitse waddenkust.

Wirdum (Friesland)

Gelegen ten zuiden van Leeuwarden is dit dorp met zijn 1200 inwoners het grootste van de vier Wirdums en als forenzendorp van Leeuwarden groeit het nog steeds. Rond de terp is nog een prachtige radiaire verkaveling. Wirdum ligt op een kruispunt van waterwegen namelijk de Wirdumer vaart, de Nieuwe Vaart en de Tjaardervaart. Het dorp lag aan de rand van de Middelzee. Bij het dorp hoorde ook een handelsnederzetting: Wijtgaard, een katholieke enclave langs de weg van Leeuwarden naar Sneek. Rond 1880 schrijft J. Craandijk over de direkte omgeving van het dorp: *'Eenige terpen, uit de vlakke velden oprijzend, herinneren aan den tijd, toen de bevolking er veiligheid zocht, als de Middelzee het land overstroomde. De dagen komen, waarin ook deze overblijfsels uit den voortijd vergeefs gezocht zullen worden, want de boeren graven hen af, om vette klei over hun akkers en weilanden te verspreiden.'* Het Friese Wirdum is het enige dat in een puur veeteeltgebied ligt. De drie andere kennen tegenwoordig meer akkerbouw, dan wel gemengd bedrijf. De grote kop-hals-romp boerderijen liggen verspreid in de wijde omgeving.
De hoofdstraat, de Greate Buorren, die vanaf de kerk westwaarts loopt is een zeer brede voorname straat met aan weerskanten veel winkels en zelfs een hotel. In deze straat en ook elders in het dorp vindt men monumentale rentenierswoningen. De gele Friese baksteentjes vallen op. Het dorp heeft nog steeds de allure van een groot dorp. In de 18e eeuw was Wirdum het rijkste dorp van Friesland. De Tegenwoordige Staat van Friesland uit 1786 noemt Wirdum *'het eerste en aanzienlykste dorp der geheele Grietenye, vyf kwartier gaans van Leeuwarden... Dit Dorp heeft de eerste stem in Leeuwarderadeel. Ook wordt 'er niet een gevonden, dat zo veel aan de Provinciaale kas opbrengt, als zynde bezwaard met tweeduizend florenen.... Onder dit dorp lagen van ouds zeer veel Adelyke Staaten, als Unia, Kamstra, Jouwsma, Cammingha, Oenema en andere.'* Het slot van Unia uit de 15e eeuw dat het meest vooraanstaand was, is vervangen door een 'fraai nieuw huis', waar de hereboer Eelko Offringa heeft gewoond. De Wirdumer boer Doeke Wijgers Hellema schrijft in 1841: *'Sinds mijne komst alhier, tot nu toe Acht en veertig jaren, zijn er opvolgende meer dan tien Plaatsen*

Wirdum in Friesland

Topografische Dienst

(boerderijen) desgelijks gesloopt, waarvan de landen lossen landen geworden zijn, of bij andere plaatsen gelegen, daarmede vergroot, bij de zoodanig geval zeggen de inwoonders doorgaans: al weder een kostwinning weggeruimd, en inderdaad ook zoo, want de meervermogenden maken er gebruik van om, schoon een goed bestaan hebbende, hunne vermogens te vermeerderen, door den aankoop van meer land.'

De Sint Martinus kruiskerk dateert uit de 13e eeuw en kende aanvankelijk twee torens. De bewoners hebben de bijnaam de torenvreters omdat de kerkvoogden in 1718 de ene toren lieten afbreken en de tufstenen verkocht om het tekort in de kas te dekken. Rond de hoogegelegen kerk en kerkhof staan hoge bomen. De oude bewoningsstruktuur van het vroeger zo grote dorp is goed bewaard gebleven. Er stond zoals in zeer veel dorpen in Friesland een zuivelfabriek, die nu in gebruik is als loods voor tankauto's.

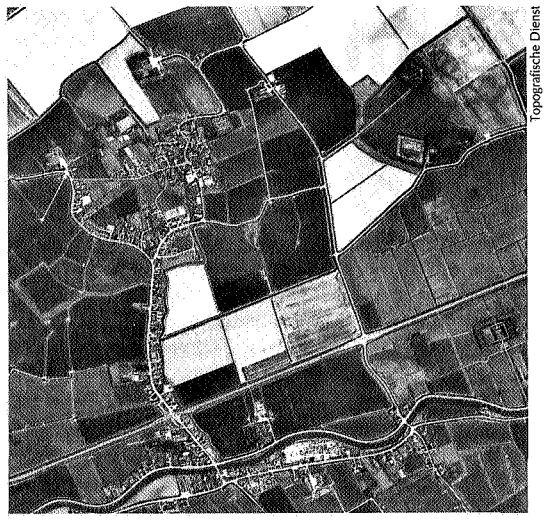

Topografische Dienst

Wirdum in Groningen

Foto's Jan Abrahamse

Fromaweg loopt over de deels afgegraven terp

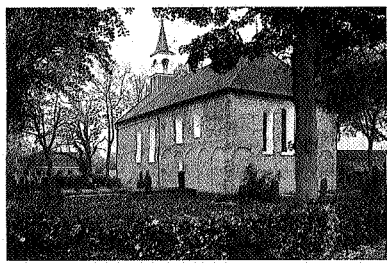

Romaanse kerk van het Groningse Wirdum

Greate Buorren

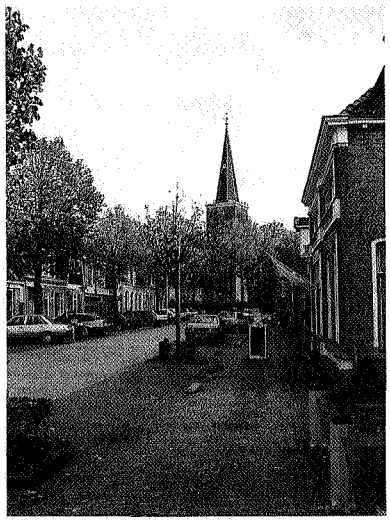

Wirdum (Groningen)

Dit wierdedorpje met zo'n 400 inwoners ligt ten westen van Appingedam en is via de Wirdumermaar verbonden met het Damsterdiep. Wirdum bestaat uit een wierde met in de dorpskom nog twee andere terpen waarop de boerderijen Froma en Opterborg. De laatste behoorde oorspronkelijk aan het klooster Bloemhof te Wittewierum. Ook hier vinden we een handelsnederzetting. Langs het Damsterdiep liggen Wirdumerdraai, Eekwerderdraai en de zo juist gerestaureerde borg Rusthoven, één van de drie borgen die Wirdum heeft gekend. Johan Eeck, burgemeester van Groningen, liet in 1686 Rusthoven bouwen. Even verder op stond al het landgoed Ekenstein uit 1648, genoemd naar dezelfde familie Eeck. In 1765 komt Rusthoven in handen van de Groninger familie van zilversmeden en juristen Van Halsema. Frederik van Halsema was een bekend oudheidkundige. De familie heeft een kroniek geschreven, die begonnen is in Rusthoven.

Het huis kwam daarna in handen van een steenfabrikant, die in 1804 een steenfabriek bouwde tussen Rusthoven en Ekenstein. De omgeving langs het Damsterdiep is daardoor afgeticheld. Het vaarwater was belangrijk voor de afvoer van de produkten en de aanvoer van turf. In 1868 werden hier voor het eerst machinaal stenen gebakken. Momenteel wordt er een ruilverkaveling uitgevoerd rond dit pittoreske dorpje. De terreur van tekentafel en graafmachine zorgt er hier voor dat rechte sloten om de honderd meter worden aangelegd. De radiaire struktuur van de terp staat in schril kontrast met de mechanische sloten. Bij de Fromaweg kan men zeer duidelijk zien hoe de wierde rond 1915 werd afgegraven. Die afgraving gebeurde met de schop. De grond werd via een lange rij kipkarretjes op rails, getrokken door paarden, getransporteerd naar de Wirdumermaar en vandaar per schip verder vervoerd naar de onvruchtbare zand- en veengebieden. Het afgraven van terpen is overigens een typische Friese en Groningse aangelegenheid; in Duitsland komt dat niet voor. Wirdum heeft prachtige oude middenstandhuisjes. De oude pastorie wordt nu gebruikt als dorpshuis en het oude Regthuis waar de heren van Wirdum recht spraken herbergt nu een restaurant. Het eenvoudige rechthoekige Romaanse

Prachtig boerderijtje in Groningse Wirdum

Borg Rusthoven

kerkje dateert uit het begin van de 13e eeuw. De zadeldaktoren werd In 1878 afgebroken en vervangen door een kleine houten spits. In de kerk liggen de graven van de Heren van Wirdum. In de lange muur waren in de middeleeuwen aan beide kanten deuren. Aan de noorkant voor de mannen en aan de zuidkant voor de vrouwen. Begrafenissen namen de noorddeur, huwelijken de zuiddeur. Ze zijn dichtgemetseld maar nog zichtbaar. Men leefde toen dicht bij de zee en dat was het Noorden, dus gevaarlijk; de zuidkant betekende veiligheid en welvaart. Tegenover de kerk ligt de pastorietuin, maar sinds er geen dominee meer woont is het publiek groen geworden. Er zijn geen winkels en de school voor dit kinderrijke dorp staat tussen Garrelsweer en Wirdum. Veeteelt was heel belangrijk tot ver in de 18e eeuw. Het dorp heeft daarna drie keer een agrarische omwenteling meegemaakt. De eerste na 1770 toen de akkerbouw sterk toenam en men meer landarbeiders tewerk stelde. In 1854 meldt Van Halsema: *'De huizen wierden opgeknapt, de landen beter bewerkt, byzonder de landen tusschen het Damsterdiep en de zomerdyken, alwaar men klei ontdekt had, die uitmuntend vrugtbaar was, waardoor die lage en geringe, moerige landen ongemeen beste vrugten voortbrengen, zoodat die met klei toegemaakte landen tegen de beste landen van het hogeland geschat konden worden en zeer vele vrugten droegen enige jaren, doch byzonder dit jaar. Zoo ging het den landbouwer zeer wel.'* De tweede omwenteling was na de landbouwkrisis van 1880, toen de eerste mechanisatie inzette en men meer tarwe ging verbouwen. De laatste 30 jaar zijn de boeren het weer zonder landarbeiders gaan stellen en werden poot- en konsumptieaardappelen het hoofdgewas. De grote boerderijen hebben het dorp zijn typische struktuur gegeven.

Kerk van Wirdum Oost-Friesland

foto's Jan Abrahamse

Wirdum (Krummhörn)

Via de Loppersummerweg rijdt men vanaf Emden Wirdum binnen. Vlak voor het bijna 1000 inwoners tellende dorp staat een grote boerderij Aland, genoemd naar het gelijknamige klooster. Rondom de terp staan grote veeboerderijen. Ze lijken op het Oldambster type. In Nederland werden er in de bloeitijd villa's voor de boerderij gezet, hier lijkt het of er grote blokkendozen voor zijn geplaatst. Op de terp vinden we ook boerenbedrijven. De huizen rond de kerk zijn in een kring tegen het kerkhof gebouwd. De kerktoren staat los van het schip. Otto Knottnerus ondekt voor de toren een grafzerk die als stoepsteen gebruikt wordt en waarop de naam Knottnerus voorkomt. Geen toeval volgens Otto, voorouders van hem waren dominee in naburige dorpen. Het interieur van het kerkje is gerestaureerd en in heldere grijs-blauwe kleuren geschilderd. Op de witte preekstoel staat met gouden letters een Nederlandse tekst. Het calvinisme heeft gezorgd dat de Oostfriezen hun eigen karakter hebben willen benadrukken evenals hun vrijheid en hun welvaart. Het gebied kende een eilandmentaliteit. Duitsland is jarenlang het buitenland geweest. Kultureel behoorde het gebied tot Nederland. Je vindt hier nog dingen die in Groningen al lang verdwenen zijn, zoals de manier van praten en kleden. Er wordt nog veel dialekt gesproken. De terpdorpjes lijken veel op Noord-Groningen, maar de huizen, het dialekt en de landbouwmethodes lijken meer op het Oldambt. De ontwikkeling van Oost-Friesland heeft jaren stil gestaan. Pas de komst van de vluchtelingen uit Oost Duitsland na de Tweede Wereldoorlog heeft voor een verandering gezorgd. Veel huizen worden gerestaureerd: de rode of grijze baksteentjes worden om de bestaande muren

Wirdum in Oost-Friesland

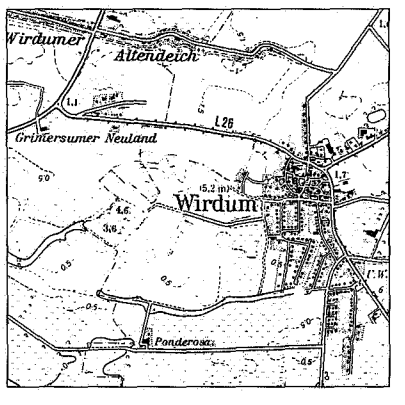

Een gevelsteen uit een boerderij 1793 is nu geplaatst op een huis in Wirdum. De vertaling luidt: wie ons haat, die haat ons maar, wie ons benijdt, benijdt ons maar, als God ons gunt moet elk het wel goed vinden.

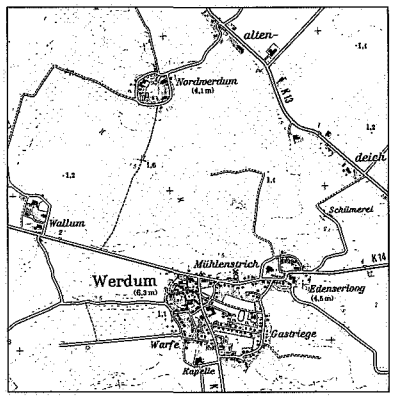

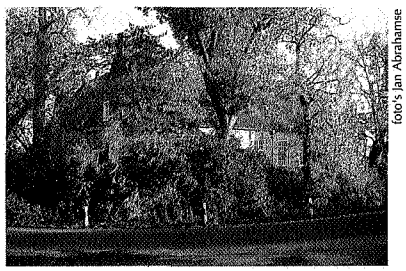

foto's Jan Abrahamse

getrokken en de oude houten kozijnen worden vervangen door in de muur verzonken kunststof kozijnen en dito luiken. De typische burgerhuizen die je in Friesland en Groningen ziet ontbreken hier. Een mooie boerenwoning uit de 16e eeuw staat achter het hotel vlak bij het oude kerkhof. De eigenaar van het hotel wil het prachtige huisje afbreken en dat zal dan ook wel gebeuren.
Ten noorden van Wirdum liggen de polder Wirdumer Neuland en Schoonorth. De laatste is in 1604 ingedijkt door een Hollands consortium onder leiding van Jan Claesz Rolwagen uit Alkmaar. Onder de eerste boeren die zich hier vestigden waren veel doopsgezinde Hollanders. Wirdumer Altendeich is een typisch dijkdorpje, waar in de 18e eeuw toen de akkerbouw toenam, wat losvolk woonde. De pacht werd betaald met eieren of kippen. Deze armen moesten eigenlijk maar oprotten *'weilen in solchen Hütten auch mehrenteils liederliches, verdächtiges Diebesgesindel wohnt, wovon die Nachbarschaft nichts als lauter Schaden hat'.* Later kwamen er landarbeiders die stukjes land op de dijk van de boeren kregen. De huisjes stonden op de dijk. Het dijkdorp is goed intakt. Tot 1604 heeft de dijk als zeedijk gefungeerd, daarna als slaperdijk. De huisjes zijn allemaal vernieuwd. Er zijn hier geen grote ruilverkavelingen geweest.

Werdum (Harlingerland)

Ten zuiden van Neuharlingersiel, de badplaats waar de boot naar Spiekeroog vertrekt, ligt het bomenrijke terpdorpje Werdum dat zo'n 800 inwoners telt. Rond het dorp liggen een aantal kleine terpjes en huisterpen waarop grote veeboerderijen, zoals Wallum op de weg naar Werdum en het ten noorden ervan gelegen Nordwerdum. Werdum zelf bestaat uit twee terpen en aan de oostkant is het terpje Edenserloog aan Werdum gegroeid. De Werdumer Leide verbindt het dorp met het Neuharlinger Sieltief dat in de Waddenzee uitstroomt. De edelman Ulrich von Werdum beschrijft het 16e eeuwse landgoed van zijn familie met een slot binnen de grachten op de terp. Rond het herenhuis bevonden zich schuren, veestallen, een molen en werkplaatsen voor handwerkers en hutten voor arbeiders en boerenknechten. Het huis van heren van Werdum, de Schinkenburg, staat nog steeds in het dorp en dateert uit de 14e eeuw. Bij het huis hoorde vroeger ook de korenmolen van Werdum, een Hollandse bovenkruier uit 1748, die momenteel gerestaureerd wordt.
De grote Lutherse St. Nicolaikerk deed ook dienst voor andere dorpjes. De kerk is ingewijd in 1327. Evenals de kerk in het Groningse Wirdum bezat dit godshuis aparte ingangen voor mannen en vrouwen. Op de zuidmuur hangt een schilderij uit 1573 van het heilige avondmaal. In de kerk hangt verder een 19e eeuws zeilschip, een driemastschoener, geschonken door zeelieden uit Neuharlingersiel.
Net als alle drie andere Wirdums lag Werdum vroeger aan de zee, namelijk aan de Harlebucht, een inham van de Waddenzee, die geleidelijk aan ingepolderd is. Hier vinden we grote akkerbouwbedrijven, die aan het Oldambt doen denken. Nog steeds ligt het dorpje dicht bij de waddenkust en profiteert daardoor mee van het toerisme. Aan de westkant van het dorp zijn 56 vakantiehuizen gebouwd.

Overeenkomsten

Vroeger lagen de dorpjes aan de waddenkust, daarom heten ze ook Wirdum (= bewoonde hoogte). Ze maken deel uit van de vroegste ontginningsperiode, dus voor de dijkbouw. Door inpolderingen kwam er land bij en daardoor zijn alle vier welvarender geworden. In de terpentijd vormde het gehele gebied van Noord-Nederland en Noord-Duitsland een kulturele eenheid. Er werd Fries gesproken.
In de loop van de 13e en 14e eeuw werd de oost-west verhouding duidelijker. Holland en Vlaanderen aan de ene kant en Hamburg en de Hanzesteden aan de andere kant. Die invloed is merkbaar; Friesland tendeert veel meer naar het westen. Alle vier zijn het agrarische dorpen. Het Friese Wirdum kent nog slechts veeteelt, de andere drie sinds de 18e eeuw meer akkerbouw dan wel gemengd bedrijf. Het Groningse en Friese Wirdum hebben nog een groot bestand aan oude huizen. In alle dorpen hebben bovendien veel doopsgezinden gewoond.

Van boven naar beneden: Werdum in Harlingerland
Huis van de heren van Werdum
Tuintjes op de dijk in Wirdumer Altendeich
Werdum